

POSKUS NOVE DELITVE SAMOSTALNIŠKIH ZAIMKOV*

0. Slovenske slovnice navadno delijo samostalniške zaimke v pet skupin: v osebno, kazalno, vprašalno, oziralno in nedoločno.¹ Res pa je, da nakazuje zadnja slovnica že nekoliko drugačno, predvsem pa širšo delitev.² Njen avtor je namreč po osebni našel še enajst skupin,³ in sicer ob kazalni še drugostno in istostno, ob oziralni še oziralno-poljubnostno in ob nedoločni še poljubnostno, mnogostno, totalno in nikalno. Starejša in novejša delitev se tako občutno razhajata, pri čemer se ženeta vsaka v svojo smer: starejša v svojo ozkost in novejša v svojo širokost. Srednja mera pa je v sedmih skupinah, ki si sledijo takole:

1. gostotna (nedoločna)
2. ugibalna (poljubnostna)
3. iskalna (vprašalna)
4. oziralna
5. kazalna
6. spregalna (osebna)
7. medlotna (kazalna nedoločna)

1. Kakor vidimo, se nova delitev loči od starejše in novejše ne le v srednji meri, ampak tudi v zaporedju in poimenovanju. Zaporedje jasno razkriva zlato sredo srednje mere. Zlata sreda so namreč oziralni zaimki, ki so tako poimenovani zavoljo svojega oziranja zlasti na gostotne in kazalne zaimke. Toda preden si to oziranje ogledamo, moramo podati vse tri predhodne skupine. Prva skupina so pač gostotni zaimki, ki beležijo postopno gostitev stvari in oseb od nikalnosti do totalnosti:⁴

	Stvari	Osebe
Nikalnost:	<i>nič</i>	<i>nihče</i>
Trdilnost:	<i>nekaj</i>	<i>nekdo</i>
Številnost:	<i>tó in óno</i>	<i>tá in óni</i>
Totalnost:	<i>vsè</i>	<i>vsák</i>

Podana gostitev je v osnovi neokratna in edninska,⁵ kajti pri osebah se hkratna številnost izraža z množinsko varianto *nekateri*, hkratna totalnost pa z množinsko varianto *vsi*:

	Nehkratnost	Hkratnost
Številnost:	<i>Ta in oni je tak.</i>	<i>Nekateri so taki.</i>
Totalnost:	<i>Vsak je tak.</i>	<i>Vsi so taki.</i>

2. Poseben primer gostitve je zlitje številnosti s totalnostjo v obliki *obóje* (ali *èno* in *drúgo*) za stvari ter v oblikah *obój* (ali *èden* in *drúgi*) – *obá* za osebe. Zlitju nasprotna je spet ce-

* Članek je treba brati v sobesedilu niza razprav, objavljenih predvsem v Slavii (1979–1982) in v JiS (1972/73, 1980/81). V njih predstavlja avtor svoje poglede na ustroj slovenskega knjižnega jezika ter z njimi povezane predloge za spremembe in dopolnitve slovenskega slovnicega izrazja. Uredništvo.

¹ A. Bajec – R. Kolarič – M. Rupel, Slovenska slovnica, Ljubljana 1973, s. 171.

² J. Toporišič, Slovenska slovnica, Maribor 1976, s. 239.

³ J. Toporišič, Slovenske zaimenske besede, Jezik in slovstvo XX (1974/75), s. 118.

⁴ V. Nartnik, K oblikoslovju štetja do deset v slovenščini, v: Nemzetközi Szlavisztikai Napok, Szombathely 1982, s. 121.

⁵ Z. Hlavsa, Detonace objektu a její prostředky v současné češtině, Praha 1975, s. 85.

pitev številnosti v dve varianti, v nižjo in višjo: *málo-kàj* (*rédko-kàj*) – *màrsi-kàj* (*mnógo-kàj*). Sklopljeni varianti številnosti pomenita izrazno zbližanje s sestavljeno trdilnostjo zaimka *nékaj*,⁶ to zbližanje pa mimogrede napelje ne le na ugibalna, ampak tudi na iskalna zaimka:

	Stvari	Osebe
Ugibalnost:	<i>kàj</i>	<i>kdó</i>
Iskalnost:	<i>káj</i>	<i>kdó</i>

3. Na videz drobna glasnostna razlika med ugibalnim zaimkom *kàj* in iskalnim zaimkom *káj*⁷ z varianto *kogá*⁸ je zdaj odsev premestitve višane reme pred temo⁹ na primer v povedih:

Zanima me, káj je kdó. – *Zanima me, kdó je kàj.*

4. V povedih sta iskalna zaimka *káj* oziroma *kdó* uvodni remi podrednih stavkov. Nadaljnja možnost pa je, da se uvodna rema podrednega stavka ozira na sklepno remo nadrednega stavka, pri čemer je slednja zunanji gostotni zaimek nekratnosti:¹⁰

	Stvarna oziralnost	Osebna oziralnost
Nikalnost:	... <i>nič, kâr-kóli</i> <i>nihčè, kdór-kóli</i> ...
Totalnost:	... <i>vsè, kâr-kóli</i> <i>vsák, kdór-kóli</i> ...

Tako smo le dospeli do oziralnih zaimkov *kâr-kóli* in *kdór-kóli*. Za ta dva zaimka je značilno, da se besednoredno sicer krijeta z iskalnostjo, besednotvorno pa sta bližja ugibalnosti in nedorečena oziralnost se sploh pokrije z njo.¹¹ Vendar je nasproti nedorečeni oziralnosti ugibalnost praviloma hipotetična,¹² zato se na začetku stavka rada zamenja z normalno toničnim gostotnim zaimkom:¹³

Nekaj človek mora imeti, karkoli.
Skrivnost je moral kdo izdati, kdorsibodi.

Nadalje je treba pripomniti, da se tudi hipertonični privesek *-kóli* (oziroma *si bódi* ali *zé*) pri dorečeni oziralnosti rad opušča.¹⁴ Zlasti se opušča pri oziranju na kazalne in spregalne zaimke, čeprav so tudi ti pogosto opuščeni ali ničti:¹⁵

Kdorkoli to trdi, () laže.
Kdor že ø si, () postoj za hip.
Kdor laže, ta krade.

Z opustitvijo hipertoničnega priveska postane oziralni zaimek normalno toničen. Tak je ta zaimek tudi za zunanjim gostotnim zaimkom nekratnosti, kajti sicer ga sredi povedi¹⁶ zamenja klitična zveza *ki ø* za staro obliko *kir*.¹⁷

⁶ Glej op. 2, s. 147.

⁷ H. Kurzová, *Der Relativsatz in den indoeuropäischen Sprachen*, Praha 1981, s. 25.

⁸ F. Ramovš, *Morfologija slovenskega jezika*, Ljubljana 1952, s. 89.

⁹ J. Toporišič, *Nova slovenska skladnja*, Ljubljana 1982, s. 287 in 292.

¹⁰ K. Polański, *Skladnja zdanja zložonega v jeziku górnołużyckim*, Wrocław 1967, s. 89.

¹¹ M. Stevanović, *Savremeni srpskohrvatski jezik I*, Beograd 1975, s. 293.

¹² A. Bajec, *Relativa in indefinita v slovenščini*, v: VIII. seminar slovenskega jezika, literature in kulture, Ljubljana 1972, s. 25.

¹³ *Slovar slovenskega knjižnega jezika II*, Ljubljana 1975, s. 289 in 309.

¹⁴ A. Sovrè, *Nepravi relativniki*, v: *Jezikovni pogovori*, Ljubljana 1965, s. 126.

¹⁵ M. Murko, *Enklitike v slovenščini*, *Letopis Maticе Slovenske za leto 1982*, s. 81 in 83.

¹⁶ C. Vincenot, *Essai de Grammaire Slovène*, Ljubljana 1975, s. 288.

¹⁷ S. Škrabec, *Jezikoslovni spisi I*, Ljubljana 1918, s. 315.

Vsak, kdor je iz resnice, posluša moj glas.

Oče naš, kir si v nebesih ...

Molči *o*, ki *o* nič ne veš.

5. Nasprotna opustitvi hipertoničnega priveska pa je spet izpeljava kazalnih zaimkov iz razbite nehratne številnosti s klitičnim priveskom *-le*.¹⁸ Kazalni zaimki se namreč členijo takole:¹⁹

	Kataforičnost	Anaforičnost
Samobližnjost:	<i>tóle</i> ...	<i>(le-)tó</i> ...
Sobližnjost:	<i>tístole</i> ...	<i>(le-)tísto</i> ...
Nebližnjost:	<i>ónole</i> ...	<i>(le-)óno</i> ...

Kataforičnost, ki pomeni neposredno sledeče kazanje, se tako protistavlja anaforičnosti, ki pomeni predhodno kazanje, povzeto z dandanes navadno opuščeni predveskom *le-* v pomenu »(g)lej«. ²⁰ Pike opozarjajo, da se podana členitev stvari pri osebah prepleta še s spolno-števniimi oblikami na primer za samobližnjost:

	Srednjost	Ženstvò	Moštvò
Ednina:	<i>tó</i>	<i>tá</i>	<i>tá</i>
Dvojina:	<i>té dvé</i> ²¹	<i>té dvé</i>	<i>tá dvá</i>
Množina:	<i>tá</i>	<i>té</i>	<i>tí</i>

Podane oblike veljajo za osnovna tri števila samobližnjih oseb. Vendar je treba upoštevati še variantnost množine,²² tako da so spolno-števne oblike samobližnjih oseb naposled takele:

	Srednjost	Ženstvò	Moštvò
Ednina:	<i>tó</i>	<i>tá</i>	<i>tá</i>
Dvojina:	<i>té dvé</i> ²¹	<i>té dvé</i>	<i>tá dvá</i>
Trojina:	<i>tá trí</i>	<i>té trí</i>	<i>tí trije</i>
Četverina:	<i>tá štíri</i>	<i>té štíri</i>	<i>tí štírje</i>
Množinje:	<i>téh pét</i>	<i>téh pét</i>	<i>téh pét</i>

Kar zadeva trostavo samobližnjosti, sobližnjosti in nebližnjosti, je razlika v atoničnosti končnic²³ pri zadnjih dveh členih:

	Samobližnjost	Sobližnjost	Nebližnjost
Ednina:	<i>-ó -á -á</i>	<i>-o -a -i</i>	<i>-o -a -i</i>
Trojina:	<i>-á -é -í</i>	<i>-a -e -i</i>	<i>-a -e -i</i>
Množinje:	<i>-éh</i>	<i>-ih</i>	<i>-ih</i>

6. Pri spregalnih zaimkih je členitev v marsičem podobna kakor pri kazalnih zaimkih,²⁴ s tem da se tokrat protistavlja toničnost klitičnosti,²⁵ ki smo jo že srečali pri oziralni zvezi *ki o*:

¹⁸ A.-M. Beite, Basic Swedish Grammar, Stockholm 1970, s. 63.

¹⁹ Glej op. 16, s. 170.

²⁰ F. Bezljaj, Etimološki slovar slovenskega jezika II, Ljubljana 1982, s. 132.

²¹ J. Petr, Základy slovinštiny, Praha 1974, s. 32.

²² Glej op. 4, s. 122 in 124.

²³ V. Nartnik, Poskus nove obravnave slovenske sklanje, Slavia XLIX (1980), s. 311.

²⁴ V. Nartnik, Poskus postopne obravnave slovenske sprege, Jezik in slovstvo XXVI (1980/81), s. 27.

²⁵ V. Nartnik, Klitike in vezanje stavkov, Slavia 50 (1981), s. 141.

	Toničnost	Klitičnost
Samozvalnost:	jáz	ø
Sozvalnost:	tí	ø
Nezvalnost:	óno ...	ø

Vendar je toničnost zamejena samo na osebe, medtem ko je klitičnost vrhu tega lastna tako postvaritvam kakor posebitvam.²⁶ Treba je tudi pripomniti, da se postvaritve razvijejo šele drugotno iz siceršnje praznote. Primer takega razvitja je druga od povedi:²⁷

Kakó je zunaj, ali še dežuje?

Kakšno ø ø imajo po stanovanju, vsè () razmetano!

Prva poved obsega dva glagolska stavka s praznotnim podmetom.²⁸ Druga poved pa spet obsega neeliptični in eliptični glagolski stavek, pri čemer ima neeliptični osebni podmet ø²⁹ ter stvarni predmet ø.³⁰ Stvarni predmet ø namreč potrdi na eni strani protistava stvarnih privedkov *kakšno* in *razmetano*³¹ s praznotnim privezkom *kakó*,³² na drugi pa še sočenenje spregalnega predmeta ø z gostotnim predmetom *vsè*. Spregalne postvaritve so posebno značilne za književnost simbolizma.³³ Oglejmo si v tej zvezi Župančičevo pesem »Klic noči« iz leta 1902:

Prišlo je kakor klic noči,
klic polnoči, od vseh strani
iz mraka,
oko preplašeno strmi
in čaka.

In videl svetlo sem drevo
na vzhodu tam; čez vse nebo
Je veje raztegnilo
in s koreninami zemljó
je kakor plug razrilo.

Kot blagoslov dobrotnih rok
se vzpenjalo je vseokrog
v višini,
bodoča pota svojih nog
vsa videl sem v jasnini.

A zdaj, poglej na drugo stran:
tam rasel hrast je velikan
v ozračje jasno –
mrakove bruhajoč vulkan,
tako pošastno.

In veje črne je zaril
med veje svetle in jih vil,
da je hreščalo,
in tla borjenje spodnjih sil
je vzdigovalo.

Oledenèl mi je obraz,
a že prišlo je kot ukaz
od vsepovsodi:
»Imel si luč, minil je čas,
zdaj hodi, blodi!«

V pesmi se zanimivo ponovi povedek *prišlo... je* s stvarnim podmetom ø. Stvarni podmet ø, ki je v prvi kitici PRIMERJAN s *klicem noči*, se najprej razvije v párèc *drevo*, nova živ *hrast velikan* pa se nato povrne v nov stvarni podmet ø, ki je v zadnji kitici ISTOVETEN *ukazu*. Obakrat je tako stvarni spregalni zaimek v podmetu razviden predvsem iz srednjega praspola³⁴ povedka *prišlo... je*, ki je v očitnem kontrastu³⁵ z moškim spolom *klica*

²⁶ D. M. Perlmutter – J. Orešnik, *Razlaganje sintaktičnih posebnosti*, Ljubljana 1973, s. 17.

²⁷ Glej op. 13, s. 258 in 261.

²⁸ R. X. Vol'pert, *Konnotativnyj uroven' opisanija grammatiki*, Riga 1979, s. 14.

²⁹ J. Toporišič, *Nekaj o osebnih zaimkih*, *Jezik in slovstvo XXIV (1978/79)*, s. 231.

³⁰ Z. Topolińska, *Miejsce konstrukcji z czasownikiem miec w polskim systemie werbalnym*, *Slavia Orientalis XVII (1968)*, s. 430.

³¹ B. Pogorelec, *Dopolnilnik (povedkov) v slovenski skladnji*, *Jezik in slovstvo XX (1974/75)*, s. 120.

³² R. Zimek, *Problematika spony v ruštině v porovnání s češtinou*, Praha 1963, s. 122.

³³ D. Pirjevec, *Ivan Cankar in evropska literatura*, Ljubljana 1964, s. 189.

³⁴ Glej op. 4, s. 123.

³⁵ R. Jakobson, *Slovenski primer osrednje vloge brezosebnih stavkov v pesniškem kontekstu*, *Sodobnost XXVI (1978)*, s. 54.

noči oziroma ukaza. Stvarni spregalni zaimek *ø* je pri tem najprej kataforičen imenu srednjega spola *drevo* in nato anaforičen imenu moškega spola *hrast velikan*. Prehod iz srednjega praspola v srednji spol je hkrati tudi prehod v spolno-števno oblikovanje, ki je v pesmi nakazano le s klitičnimi osebami in posebitvami. Sicer pa so lahko tonične praviloma samo osebe in med njimi se spolno-števno najbolj dosledno oblikuje nezvalna:

	Srednjost	Ženstvo	Moštvo
Ednina:	<i>òno</i>	<i>òna</i>	<i>òn</i>
Dvojina:	<i>òni-dve</i> ²¹	<i>òni-dvé</i> ²¹	<i>òna-dvá</i>
Trojina:	<i>òna trí</i>	<i>òne trí</i>	<i>òni trije</i>
Četverina:	<i>òna štíri</i>	<i>òne štíri</i>	<i>òni štírje</i>
Množinje:	<i>njih pét</i>	<i>njih pét</i>	<i>njih pét</i>

Kar zadeva trostavo nezvalnosti, samozvalnosti in sozvalnosti, je tokrat razlika v dosledni toničnosti končnic pri zadnjih dveh členih. Prav tako tudi vidimo, kako se osrednje ženske končnice pri križanju s trojno postopoma obrnejo.³⁶ Nezvalne se ožijo, samozvalne prehodno okvirijo, sozvalne pa širijo:

	Nezvalnost	Samozvalnost	Sozvalnost
Ednina:	<i>-o -a -ø</i>	<i>j-àz</i>	<i>t-í</i>
Trojina:	<i>-a -e -i</i>	<i>m-í m-é m-í</i>	<i>v-í v-é v-í</i>
Množinje:	<i>*n-ih</i>	<i>n-às</i>	<i>v-às</i>

7. Za klitične oblike spregalnih zaimkov smo že rekli, da ne predstavljajo le oseb, ampak tudi posebitve. Posebitve pa so lahko prikriti kot tako imenovane oosebitve pridevnikov.³⁷ In zaimkovni zastopnik teh oosebitev je tako imenovani medlotni zaimek, ki se spolnoštevno oblikuje takole:³⁸

	Srednjost	Ženstvo	Moštvo
Ednina:	<i>onó</i>	<i>oná</i>	<i>oné</i>
Dvojina:	<i>oné</i> ²¹	<i>oné</i>	<i>oná</i>
Množina:	<i>oná</i>	<i>oné</i>	<i>oní</i>

Treba pa je pripomniti, da vse druge oblike lahko zamenja najbolj pogosta oblika *oné*, ki se stopnjuje še v varianto (*oné*) *onegá*.³⁹

Kaj se repenči tole onó?

Takale onegá, pa se nosi kot grofična!

Aro mi je dal oné, tisti mešetar.

Medlotni zaimek spominja oblikovno na nebližnjega, vlogovno pa je spet bližji nezvalnemu, saj njegovo klitičnost dejansko nadomešča kar nezvalna klitičnost.⁴⁰ Vendar se še ta kot imenovalnik pojavlja le drugotno v stavkovnem sklopu *nebodi... treba*⁴¹ in v oosebitvah pridevniških imen.⁴²

Sam nebigdatreba ga je dobil v oblast.

Sam ta spodnji ga je dal.

³⁶ Glej op. 4, s. 123 in 124.

³⁷ F. Jakopin, K vprašanju substantivizacije pridevniških besed v slovenskih jezikih, Slavistična revija XXI (1973), s. 267.

³⁸ Glej op. 23, s. 309.

³⁹ Slovar slovenskega knjižnega jezika III, Ljubljana 1979, s. 390 in 392.

⁴⁰ Slovar slovenskega knjižnega jezika I, Ljubljana 1970, s. 663.

⁴¹ Glej op. 39, s. 13.

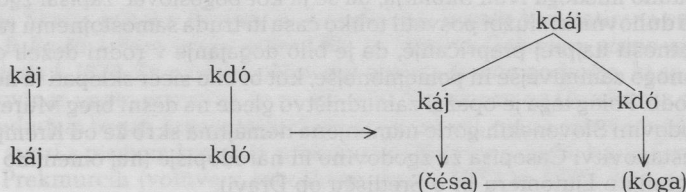
⁴² Slovenski pravopis, Ljubljana 1962, s. 880.

8. Z medlotnim zaimkom smo naposled dospeli do samostalniških imen. S tem zaimkom namreč ne merimo več na stvar ali osebo, ampak na bitje,⁴³ ki ga sicer še ne moremo ali ne maramo imenovati s pravim imenom⁴⁴ (po tem medlem kazanju ga tudi poimenujemo). S tem zaimkom se je tudi zlata sreda komaj opazno prenesla z OZIRANJA na SKLANJATEV,⁴⁵ ki predstavlja novo sedmerno delitev po prevladujoči besedni vrsti ter spolu:

	Delitev po vrsti			Delitev po spolu	
S. zaimki:	1. nič	nihčè	Srednjost:	1. S	(M)
	2. tó(le)	óno(le)		2. S	S
	3. jáz	óno		3. S...	S...
	4. oná	oné	Nesrednjost:	4. Ž	M
S. imena:	5. žena	móž		5. Ž	M
	6. ženítev	móštvo		6. Ž	(S)
	7. véz	vóz		7. Ž	M

Kakor vidimo, se je zlata sreda prenesla tako, da gostotna sklanjatev zastopa tudi ugibalno, iskalno in oziralno, medlotna sklanjatev pa uvaja še peto, šesto in sedmo. Pri tem je značilna tudi protistava težišča na srednjem (pra)spolu samostalniških zaimkov s težiščem na nesrednjih spolih samostalniških imen.

9. Po tej mimogredni predstavitvi sklanje se spet povrnimo k oziranju. Zanimivo je namreč, kako se pred njim ugibalno-iskalna zaimka vežeta v osnovno gredje grafa,⁴⁶ ki ga riše povedkovo. ODSEVANJE levih členov glagolskega stavka:⁴⁷

Za oziranjem pa je spet zanimivo, kako kazalno-spregalni zaimki smotrno uvajajo še sedmerno SPREGO glagola biti s tvorjenkami pozabiti, prebiti in pozabljati takole:⁴⁸

TO ...	JAZ	TI	VI
1. je=∅	∅=s=em	∅=s=i	∅=s=te
2. ni=∅	ni=s=em	ni=s=i	ni=s=te
3. bó=∅	bó=∅=m	bó=∅=š	bó=s=te
4. bi=∅	bi=∅	bi=∅	bi=∅
5. pozáb-i	pozáb-i-m	pozáb-i-š	pozáb-i-te
6. *prebí+e	*prebí+e-m	*prebí+e-š	*prebí+e-te
7. *pozáb+a	*pozáb+a-m	*pozáb+a-š	*pozáb+a-te

Vlado Nartnik
Univerza v Budimpešti

⁴³ J. Janžekovič, Filozofski leksikon, Celje 1981, s. 28.

⁴⁴ Glej op. 1, s. 178.

⁴⁵ Glej op. 23, s. 306.

⁴⁶ I. P. Sevbo, Grafičeskoe predstavlenie sintaksičeskix struktur i stilističeskaja diagnostika, Kiev 1981, s. 25.

⁴⁷ Z. Saloni, Cechy składniowe polskiego czasownika, Wrocław 1976, s. 85.

⁴⁸ Glej op. 24, s. 28.